

ORGANOLOGIJA

Orgulje slovenskih graditelja na tlu Hrvatske s posebnim osvrtom na Istru*

Prema sustavnom popisu, pod vodstvom prof. Ladislava Šabana rađenom u razdoblju 1971.–1975. godine¹, u Hrvatskoj su evidentirane ukupno 743 orgulje (i pozitiva). Statističku obradu podataka je 1998. g. proveo Emin **Armano** (Zagreb) iz koje je vidljivo:

Iz XVII. stoljeća, sačuvano je 7 orgulja (0,9%).

Iz XVIII. stoljeća sačuvane su 91 orgulje (12%).

Iz XIX. stoljeća sačuvano je 290 orgulja (39%).

Iz XX. stoljeća postoje 342 orgulje (46%).

Od ukupnog broja orgulja i pozitiva u spomenike kulture uvršteno je 573 instrumenta ili 77%.

Tipovi orgulja u Hrvatskoj

U razdoblju od XVII. do XIX. st. grade se 3 tipa orgulja:

- talijanski (mletačko-dalmatinski),
- njemački (kontinentalno-europski) i
- njemački s talijanskim utjecajima (južna Njemačka, Austrija, Slovenija i Češka).

a) Talijanski (mletačko-dalmatinski) tip

U razdoblju XVII. i XVIII. stoljeća talijanski orguljari dosljedno nastavljaju graditi i usavršavati vlastiti tip orgulja zasnovan na principalu – ripienu. Na kraju toga dugoga razvojnog puta započetog još u gotici, venecijanski graditelj don Petar **Nakić** (XVIII. st.) elegantnim spajanjem tradicije i vlastite genijalnosti stvara i nameće novo savršenstvo zvuka orgulja. Ujedno, on i njegovi sljedbenici obilježavaju vrhunac i kraj uspona talijanskoga orguljarskog umijeća.

Tipične Nakićeve orgulje su jednomanualne s podijeljenom zračnicom na bas i sopran. Veličinom, izgledom i odabirom registara svedene su na bitne elemente i toj savršenoj skromnosti nije moguće ništa oduzeti, ali ni dodati. Svi manualni registri rađeni su u metalu. Zvukovna koncepcija počiva na principalu, odnosno posebno rasčlanjenom ripienu, iz kojeg je izostavljena kvinta. Sjaj talijanskog principala, sklad i ljepotu tog zvuka, ni do danas nitko nije uspio nadmašiti.

Blok registara 'da concerto', skupinu kontrastnih solističkih i kolorističkih registara., tvore otvorene, poklopljene i konične flaute, voce umana i jedan jezičnjak s vrlo plitkim rezonatorom. Iako ih je malo, svega 3-5 u orguljama, dobro odabranim kombinacijama mogu dočarati različite zvučne ugođaje.

Reducirani i u biti dijatonski i nesamostalni pedal sa svega dva ili tri krnja registra, ima skromnu harmonijsku ulogu.

* Ovaj referat je pročitao na znanstvenom skupu u Piranu 15. IX. 1999.

Bez mogućnosti izvođenja melodije, pedal cijelom instrumentu određuje prateću ulogu (renesansni pozitiv u većem obliku).

b) Njemački (kontinentalno-europski) tip

Sjeverno od Alpa, u Njemačkoj i susjednim zemljama, u istom razdoblju nalazimo orgulje koje su davno od pratećeg instrumenta prerasle u solistički. Imaju zahtjevniju zadaću, ali i drukčiju zvukovnu koncepciju. Povećavaju se, postaju složen instrument, sastavljen od dva i više instrumenata (više manuala), sa samostalnim (ravnopravnim) pedalom. Jednom riječju, orgulje su složen instrument velikih tehničkih i zvukovnih mogućnosti.

U izradi svirala, osim metala koriste se i razne vrste drva, što tonu daje poseban karakter i boju. Principalova skupina se tehnički razlikuje od talijanskog ripiena. Javlja se miksture, skupine viših tonova principala koje daju, svaka za sebe, novi doživljaj principalovog zvuka. Principalova skupina ima punoću i obojenost, ali ne posjeduje naglašeni sjaj talijanskog ripiena.

Kontrastne registre sačinjavaju otvorene, poklopljene i konične flaute, da bi im se kasnije pridružili i registri imitatori. U Hrvatskoj vrlo dugo u manualu ne susrećemo jezičnjake. Unatoč tome, ova skupina registara u međusobnim kombinacijama ili sa registrima principalove skupine pruža velike mogućnosti stvaranja različitih tonskih ugođaja. Ako uz već spomenuti samostalni pedal dodamo i mogućnosti drugog manuala² upotpunjena je slika savršenog instrumenta.

c) Njemački tip s talijanskim utjecajem

Na području između Italije i Njemačke dva navedena stila prožimaju se na način da graditelji orguljama njemačke koncepcije pridodaju neke elemente iz talijanske orguljarske prakse. Tako koncipirane orgulje se međusobno razlikuju od radionice do radionice, što ovisi o utjecaju sredine, graditelju i naručitelju.

Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj³

Slovenija, zemlja značajne orguljarske tradicije, oduvijek je s Hrvatskom održavala gospodarske i kulturne veze. Pisane tragove o slovenskim graditeljima orgulja možemo pratiti od početka XVI. stoljeća. Od tada pa do naših dana u Hrvatskoj su bili nazočni slijedeći slovenski orguljari: Ljubljanski krug: I. Faler, A. S. Wallenstein, I. J. Eisl, J. Kučera, A. F. Malachovski, F. Goršič, F. Ks. Dev, I. Milavec, F. Jenko.

Celjski krug: I. F. Janaček, A. Scholz.

Mariborski krug: S. Otonič, J. Otonič, L. Ebner, M. Krainc, J. Brandl.

Samostalni: P. Rumpel, A. Göstl, J. Mandlin, A. Račić, M. Šašek, A. Dornič, braća Zupan, A. Peina.

Danas, od ukupno 743 postojećih orgulja i pozitiva u Hrvatskoj, njih 148 gradili su slovenski orguljari. To je respektirajućih 20%, što nas upozorava na potrebu šireg upoznavanja i proučavanja slovenskog orguljarstva.

Orgulje slovenskih graditelja u Istri

Iako Istra u zemljopisnom i povijesnom smislu ima svoje specifičnosti, ona organološki čini s ostalim dijelom hrvatskog jadranskog priobalja jedinstvenu cjelinu, različitu od sjeverne Hrvatske. U globalu, do konca XIX. stoljeća preko 95% orgulja u Istri je mletačko-dalmatinskog tipa.

Sveti Petar u Šumi, crkva sv. Petra i Pavla

U ovoj crkvi su orgulje iz 1780. godine, koje je vjerojatno sagradio Ivan Juraj **Eisl** (Salzburg 1708. – Ljubljana 1780.) Orgulje su temeljito preuređene. Intervenirali su Andrea **Cetti** 1874., Eduard **Kunad** 1897. i 1906. i Franc **Jenko** 1955. godine.

U izvornom Eislovom kućištu danas je instrument posve drukčije koncepcije od autorove. Sviraonik izvornog opsega ugrađen je u stražnju stijenu kućišta. Zanimljivo je da su manualne redukcije (veza manual – zračnica) rađene od željeza.

Manual s novoobloženim tipkama je izvornog opsega, E/C – c³, 45 tipaka. Pedal opsega E/C – c, 9 tipaka, izvorno je bio ovješeni, bez svoje zračnice.

Današnja dispozicija:

1. Principal 8', prospektne svirale u cinku, ugradio F. Jenko
2. Salicional 8'
3. Octava 4'
4. Flauta 4'
5. Unda maris 8' (= Voce umana, g - c³)
6. Burdon 8' (naknadno ugrađeni pedalni registar)
7. Quinta 1 1/3'
8. Flautino 2'
9. Piccolo 1'
10. Cimbel "" (ugradila tvrtka Heferer)

Postojala su dva klinasta izmjenično-crpeća mijeha, svaki 196 x 93 cm, a bili su smješteni u susjednom prolazu. Pri obnovi nisu rekonstruirani. Orgulje opskrbljuje zrakom suvremeno električno puhalo.

Što možemo držati izvornim kod ovih orgulja:

Kućište, manubriji i njihov raspored, položaj i opseg sviraonika,

zračnicu(?),

mijehove koji ne postoje,

dasku s manualnim redukcijama (?),

ovješeni pedal,

Voce umana, unutarnje principalove svirale i možda neke svirale registara od 2' pa naviše, odnosno bivših mixtura koje su vjerojatno postojale?

Što nedostaje od tipičnih Eislovih registara?

Copula maior 8'

Copula minor 4'

Portun 4' (otvorena flauta)

Quinta 2 2/3'

Mixture (jedna ili dvije)

O kvaliteti izrade i skladu zvuka Eislovih instrumenata pozitivno se izrazio Ladislav Šaban.

Mošćenice, crkva sv. Andrije

Na istočnoj obali Istre, u Mošćenicama (ne pripadaju administrativno Istri) još su jedne povijesne orgulje slovenskog autora. Za župnu crkvu je godine 1847. sagradio orgulje Peter **Rumpel** (Kamnik 1787. – 1861.), vrlo cijenjeni graditelj. U Sloveniji je sagradio 27 instrumenata od kojih je tek 6 sačuvanih, a samo jedan ili dva izvorna. U Hrvatskoj je sagradio četvere orgulje, od kojih su u cijelosti sačuvane samo ove u Mošćenicama. Njih je 1998. godine o trošku župe restaurirao Wolfgang **Braun**, orguljar u Varaždinu.⁹

Orgulje su smještene u tipizirano Rumpelovo kućište, ugrađeno u ogradu pjevališta. Na uskom postolju i nešto širem postoljnom vijencu uzdiže se gornji dio kućišta s trodijelnim prospektom. Sviraonik je ugrađen u lijevi bok kućišta.

Manual: E/C – f³, 50 tipaka, donje tipke ebanovina, gornje bjelokost.

Pedal: E/C – a, 18 tipaka. Tipke su dvokrake poluge, jedan krak izlazi iz podnožja sviraonika pa izgleda da tipke vise u zraku.

Izvorni mijehovi nisu sačuvani, ugrađeno je električno puhalo.

Manualna zračnica je s kliznicama.

Registri se uključuju i isključuju potezanjem naprijed-nazad krupnih drvenih ručica koje "vise" iz svoda manualne niše.

Dispozicija (s desna na lijevo):

1. Principal 8'
2. Octav 4'
3. Bordunal 8' (otvorene drvene svirale kvadratnog presjeka)
4. Gemshorn Sopran 8', d¹ - f³ (olovkom dodano: Voce umana)
5. Röhr Flöte 4'
6. Duodecima 2 2/3'
7. Superoctav 2' (konične svirale)
8. Quint 1 1/3'
9. Mixtur (1' + 2/3' + "")
Tira Tutti (uključuje registre 7., 8. i 9.)
10. Sub Bass 16' (pedal)
11. Principal Bass 8' (pedal)

Oktavni spoj u manualu, polužica poviše pedala, d¹ – f² (Terza mano)

Spoj pedala s manualom je stalan.

Većina manualnih registara (osim Bordunala) rađena je u metalu s drvenim sviralama u velikoj oktavi. Orgulje su zanatski vješto i solidno izvedene.

U cjelini, zvuk orgulja je ugodan i uravnotežen, baroknog karaktera. Principal je jedar, ali malo zasjenjen. Kad mu se doda oktava, ton živne, a ukupna principalova skupina sjajem podsjeća na talijanski ripieno. Dvije osamstopne osnove omogućuju spajanje različitih zvukovnih kombinacija koje iznenađuju skladom i bojom.

Ove orgulje je gradio iskusan orguljar bogatog iskustva i izgrađene koncepcije o zvukovnoj paleti. Nije se ustručavao spojiti ono najbolje iz dva različita tipa orgulja. Stoga, mošćeničke orgulje zaslužuju detaljnija istraživanja.

Što je Rumpel preuzeo od Talijana?

- neka imena registara (Duodecima i Tira Tutti),
- registar Voce umana,
- konični superoctav koji Talijani zovu Ottavino (= Flauto in XV),
- oktavni spoj u manualu, talijanski Terza mano (ako je izvoran),
- stalni spoj pedal-manual,
- karakter principalove skupine približava ripienu.

XX. stoljeće u Istri

Kao i svugdje, u našem stoljeću i u Istri padaju barijere, izumiru lokalne tradicije, ukusi se izjednačuju. Od slovenskih graditelja u 20. stoljeću na području Istre su nazočni Franc Jenko i braća Zupan.

Zaključak

Brojne orgulje slovenskih graditelja na tlu Hrvatske svjedoče o snazi slovenskog orguljarstva, ali i o kulturnim vezama Slovenije i Hrvatske u prošlosti i danas. Budimo ponosni na svaki most koji nas povezuje.

Sažetak

Na području Hrvatske u razdoblju od XVII. do konca XIX. stoljeća grade se tri tipa orgulja: talijanski, njemački i njemački s talijanskim utjecajem. Od ukupnog broja postojećih orgulja u Hrvatskoj, uključujući i XX. stoljeće, 20% gradili su slovenski orguljari. Ta brojka upućuje na potrebu šireg upoznavanja i proučavanja slovenskog orguljarstva.

U izlaganju su posebno prikazana dva instrumenta slovenskih orguljara u Istri: Eislove orgulje u Svetom Petru u Šumi (XVIII. st.) i Rumpelove orgulje u Mošćenicama (XIX. st.).

Božidar Grga

BILJEŠKE:

- ¹ Od 1971. – 1974. provedena je evidencija orgulja na području Hrvatske. Podaci se nalaze u Upravi za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.
- ² U Hrvatskoj su prevladavale orgulje s jednim i dva manuala.
- ³ O ovoj tematici opširno je pisao Ladislav Šaban: *Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj*. JAZU Rad 385, str. 5.-84., Zagreb 1980.
- ⁴ Podatak o graditelju od firme Heferer.
- ⁵ Ladislav Šaban, *Orgulje ljubljanskog graditelja orgulja Ivana Jurja Eisla u Hrvatskoj; Arti musices I*, str. 115.-143., Muzička akademija Zagreb, Zagreb 1969.
- ⁶ Milko Bizjak/Edo Škulj, *Orgle na slovenskem*, str. 110. DZS Ljubljana 1985.
- ⁷ M. Bizjak/E. Škulj, o.c. str. 110
- ⁸ Ladislav Šaban, *Orgulje slovenskih graditelja*, o.c. str. 52.-55.
- ⁹ Božidar Grga, *Prikaz obnovljenih Rumpelovih orgulja u Mošćenicama; Sveta Cecilija* br. 3, str. 77.-79., Zagreb 1998.

Restauriran Callidov pozitiv u crkvi sv. Jakova Trogir – Čiovo

Od devet orgulja talijanskog orguljara Gaetana Callide (Este, 1727. – Venecija, 1813., najpoznatijeg učenika našeg Petra Nakića, utemeljitelja Mletačko-Dalmatinske graditeljske škole) sačuvanih na našim stranama, restauriran je pozitiv u crkvi sv. Jakova u Trogiru na otoku Čiovo. Restauraciju je obavio i u mjesecu studenom 1999. dovršio, gospodin Mirko Šikeždi iz Velike Gorice kraj Zagreba. Orgulje mehaničkog sustava sa zračnicama na kliznice postavljene su 1805. godine, i u svirnom su stanju bile gotovo sve do godine 1992., kad je prestao raditi mijeh na gaženje. Uz prethodne intervencije kojih je bilo na ovom instrumentu, posljednju je obavio orguljar Milan Majdak. Iako se ne spominje godina njegove intervencije, može se pretpostaviti da je to bilo vrijeme kad je on gradio svoje nove orgulje u trogirskoj katedrali (1940.) nakon dotrajalih Callidovih, koje su Trogirani za svoju katedralu naručili 1767. godine.

Callidov pozitiv na otoku Čiovo star je 194 godine i ubraja se u srednje reducirane orgulje, a nadživio je i velike katedralne orgulje. Stoga valja čestitati sadašnjem župniku, fra Stipi Pupiću Bakraču, koji je ovaj povijesni instrument dao obnoviti i ponovno vratiti u njegovu funkciju.